

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН
Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 10

Книга II

Серія

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ

(1930–1934)

Серія

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

(1924–1930)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ВИДАВНИЦТВО

“СВІТ”

2015

УДК 94(477)
ББК 63.3(4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою "Українська книга" 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі:
Оксана ЮРКОВА

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2015
- © Інститут історії України НАН України, 2015
- © Юркова О.В., упорядкування, передмова, коментарі, 2015
- © Видавництво "Світ", дизайн та художнє оформлення, 2015

РОЗДІЛ II

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

**LUBOR NIEDERLE. MANUEL DE L'ANTIQUITÉ SLAVE.
TOME I: L'HISTOIRE**

(Collection de manuels publiée par l'Institut d'études slaves, t. I).

Paris: Librairie E. Champion, 1923, VIII + 246 c.

Після одержання свого державного признання в 1919 р. Чесько-Словацька Республіка, з участю також і Югославії, фундувала при Паризькій університеті Інститут слов'янських студій, відкритий зимою 1919/1920 р. На чолі його поставлено історика слов'янських народів, професора Паризького університету Ернеста Дені. Був се акт вдячності з боку чеського уряду і чеського народу своєму приятелеві й, коли хочете, — протекторові, що під час війни всім своїм науковим авторитетом пропагандував ідею чеського визволення від Австрії, чеської незалежності й державності. Дені, однак, скоро вмер, і місце його заступив проф. Луї Айзенман — по предметам історії. Філологічні дисципліни поручені були визначнішому з французьких славістів і лінгвістів взагалі Антуану Мейє. Завданням Інституту, крім провадження семінару з молодими чеськими та юго-слов'янськими стипендіатами, було поставлено видавання наукового журналу славістики, се — “Revue des études slaves”, від 1921 р. тримісячник — звичайно виходить подвійними книжками, два рази на рік; за смертю Дені на чолі його стали Мейє і Поль Бойє, директор “École des langues orientales vivantes”*, властиву редакцію поручено Андре Мазону, спеціалісту від нової російської літератури, тепер професору нового Страсбурзького університету (колись був доцентом французької мови в Харківському університеті, ученик П. Бойє). Друге завдання — видання підручників по славистиці, тут бачимо граматики слов'янських мов (вийшла польська й чеська, мала вийти сербо-хорватська) і компендії по основним питанням: про спільну слов'янську мову А. Мейє*, про старослов'янську мову Кульбакіна, кирило-методіївське питання Ф. Пастернока, вступ до історії слов'янського права К. Кадлеца. Як перший том сеї серії вийшов компендій проф. Нідерле, котрий хочу коротко обговорити.

Автор хоче подати світовим кругам в короткій формі результати своїх праць над “Слов'янськими старинностями”. Тридцять літ тому поставив він собі завданням поновити класичну працю Шафарика “Слов'янські старожитності”* на підставі нових даних і новими методами. Приступом була книжка “Про походження слов'ян” (“O původu Slovanů”, 1896), за нею “Старинні відомості про географію Східної Європи” (“Starověké zprávy o zeměpisu východní Evropy”, 1899). Від 1902 р. стали виходити “Slovanské Starožitnosti” — перший том про праслов'янську добу, другий — про розселення полудневих слов'ян (1906—1910)*, потім виходили паралельно томи, присвячені розселенню і культурі: серія “Život starých Slovanů”, т. I, 1911 — культура матеріальна; 1916, т. II, перша половина — релігійні вірування;

1921, т. III — ремесла, і серед них 1919 р. вийшов т. III першої серії — про розселення західного слов'янства. Тепер по-французьки вийшла в скороченні вся перша серія: огляд доби праслов'янської і розселення слов'янства полудневого, західного й східного. За сим має піти другий том — огляд слов'янської культури “при кінці поганства”. В передмові автор попереджує, що се французьке видання не просте скорочення чеського: деякі часті перероблені, доповнені, а інші таки і вперше в нім з'являються.

Се правда, і до сього я додав би, що французьке видання в порівнянні з чеськими визначається більшою прозорістю і переглядністю, більшою пропорціональністю в розподілі матеріалу і уваги, тому читається значно легше й приємніше, ніж видання чеське. Але, з другого боку, воно настільки коротке, що дає тільки дуже загальні вказівки по головнішим питанням, тим більше що хоч я й сказав, що трактування сих питань більш рівномірне, ніж в чеськім, але все-таки й ся рівномірність — тільки релятивна.

Перша частина на 41 сторінках обговорює “праслов'янську одність”: відокремлення слов'янства, праслов'янську територію, найстарші назви, під котрими слов'яни виступають, та диференціацію галузей, чи “народів”, слов'янських. Автор признається, що його давніші зусилля — уставити праслов'янський антропологічний тип (довгоголовий, ясний, як він доводив) — не привели до позитивного результату, і приходиться, навпаки, вважати слов'янський антропологічний тип одвічно мішаним. До такого погляду прийшов я в “Історії України-Руси” доволі давно, коли ще проф. Нідерле обстоював свій слов'янський тип. Тепер і він приходять до переконання, що протоарійці не були чистою расою, і протослов'яни, мешкаючи на пограниччі північної раси — ясних доліхокефалів і раси центральноєвропейської — темних брахікефалів, були їх мішанцями, тільки тисячу літ тому серед слов'ян переважали прикмети першої раси, а тепер мають перевагу прикмети другої, наслідком її більшої життєздатності (с. 12).

Так само признає він безрезультатними всі зусилля, положені на те, щоб уставити слов'янський похоронний тип перед V в. по Хр[исті] і на тій підставі визначити межі слов'янського розселення. Свого часу він положив багато праці для уставлення слов'янської приналежності піль з урнами між Одрою й Лабою, але тепер переконався, що се даремна праця, тому що зв'язок з історичними похоронами пізнішими, безсумнівно слов'янськими, не може бути виказаний (там же).

Натомість обстоює слов'янські елементи в подунайській хорографії II—IV в. як доказ переселення дрібних слов'янських груп почавши від I—II в. (с. 59).

Далі на північ він зараховує до праслов'янської території (перед розселенням) не тільки поріччя Березини, Сожу й Іпуті, але й Київщину з Подесенням (долішнім), Волинь і навіть Поділля (с. 24). Але разом розтягає до “північної частини басейну Прип'яті” розселення литовське (с. 186), не вважаючи потрібним пояснити, як се погодити з попереднім

означенням праслов'янського осідку. Поняття праслов'янської території зістається доволі хитким і неясним.

З трьох розділів дальшого розселення, присвячених слов'янам полудневим, західним і східним, нам, розуміється, найбільш інтересний сей останній, не тільки тим, що він присвячений питанням, нам ближчим, але й тому, що се вперше автор висловлює в суцільній формі свої погляди на історію Східної Європи приблизно до кінця першого тисячоліття по Хр[исті], як се він сам означає.

Розділ цей займає 64 сторінки — приблизно стільки ж, скільки займає і кожний з двох попередніх, а поділяється на 4 глави. Перша по вступних замітках про язикове відокремлення східнослов'янської групи займається сусідами східних слов'ян методом виключення їх території, виясняючи територію східнослов'янського розселення. Друга, маленька, на 9 стор[інок], говорить про східних слов'ян перед приходом Русі з Скандинавії: державу антів і находи готів, аварів і хазарів. Третя, на 10 стор[інок], говорить про ту “Скандинавську Русь”. Остання, розмірно найбільша, дає перегляд поодиноких східнослов'янських племен і побіжно говорить про значіння сього племенного поділу та його відносини до витворення трьох головних східнослов'янських розгалужень. Таку силу матеріалу в таких тісних рамках можна було скільки-небудь ясно й прозоро освітити тільки при великій економії слова, прецизії гадки й влучнім виборі головного й суцільного з-поміж другорядних подробиць. Але сим талантом не володіє автор взагалі, а в сім розділі особливо почувається, що він пише не як хазяїн сеї теми, котру опанував вповні, але як референт, який старається орієнтуватись в мало звісній йому області за поміччю авторів, котрим довіряє, на котрих спускається, а не має власних, самостійною працею здобутих поглядів. Тому спеціалістові ця частина не дає майже нічого. Він не знаходить тут наукових здобутків, з котрих міг би чогось навчитись або з котрими мусив би рахуватись. Стрічає перечислення ріжних, давно вже звісних йому, раніше висловлених поглядів і більш-менш суб'єктивно зазначені позиції, котрі займає супроти них автор: йому те-то “здається”, він з тим-то “охоче погожується”, з тим-то “не погожується”, — не вияснюючи мотивів, не входячи в перегляд аргументів за і против, не оцінюючи вказівок джерел.

При тім література, котрою розпоряджає автор, дуже припадково дібрана й в значній мірі перестаріла. Він, напр., дуже багато цитує Шахматова: то йде за його поглядами, то з ними полемізує, протиставляючи їм голоси його критиків. Але се далеко не весь Шахматов; напр., вся величезна праця, пророблена пок[і́йним] дослідником над джерелами, над літописанням, не тільки не цитується, але й взагалі не відчувається в праці. Так само в питаннях історичної географії оракулом її зістається книга Барсова*, а вся пізніша історично-географічна література майже не відчувається: навіть такі праці, скажім, як монографії пок[і́йного] Голубовського про кочовників, про Смоленську землю* і под. Зате автор дуже рахується з “добре

звісною книгою по старій історії Русі — Івана Филевича* (с. 169), чимало уваги присвячує поглядам Самоквасова (с. 208 і на інш[их] місцях), дилетанта Флорінського (не київського) і под.

Просто-таки прикрі вражіння роблять традиційні дати старої літописі, давно передані до архіву: скажімо, 882 р. Олег здобуває Київ, 885 він підбиває радимичів (с. 216, 222) і под. — все се зовсім серйозно і без застережень. Рюрик, Сінеус і Трувор, Аскольд, Рогволод, Тур творять цілком історичну галерею “перших князів” варязьких (с. 207). “Annales de Nikon” (en 914) et celles de Novgorod* (en 922) цитуються як джерела для історії уличів (с. 216), так, як се можна було робити тільки 30 літ тому, і под.

З другого боку, неприємно відчуваються певні наперед повзяті тези, від котрих автор, видимо, не вважає можливим відступити. Скрізь у його в подіях IX—X в. “руські племена”, Russie, nation russe, навіть є purs Russes* ([с.] 224) — в розумінні Русі слов’янської, хоча автор zarazом виступає праворічним норманістом, “без страху й сумнівів”. Кінцеві фрази книги заявляють урочисто (с. 231), що “Біла, Велика й Мала Русь зістались і до наших днів зістаються частями єдиної нації — хоча з сеї одності виключають український нарід, навіть ідуть до тверджень, що він не руського походження”... “Русь Біла, Україна і Велика Русь, навіть коли б кожній з них удалось досягнути політичну незалежність, не можуть стати інакше, як тільки частями єдиної нації, і дай то Боже — єдиної Руської держави, зложеної з елементів свободних і братерсько об’єднаних”.

В світлі такої декларації не можна вважати просто випадковим і се підчеркування єдиного руського терміна, включно до того, що цитуються завсіди тільки “руські учені”, “руські історики”, “руські філологи”. Та й се, мабуть, не випадково, коли взагалі так рідко й крадькома згадуються взагалі українські наукові праці (навіть коли й використовуються) й учені не “чисто руські”, як, напр., історики так званої київської школи або львівські. Страх автора перед яким-небудь “захитанням руського єдинства” може ілюструвати, напр., отсе остереження в справі антів. Висловивши свій погляд, що “антський нарід, або краще — антська група складалася з великого числа споріднених племен de la Russie du sud*”, він спішить додати: “одначе се не був окремий нарід, малоруський або український, як то доводять деякі нові теорії, бо між IV і IX віком ще не було українського народу. Се були тільки деякі полудневі племена, що мало що відрізнялись мовою від північних, а були зібрані в одну переходову політичну одність” (с. 191—192).

Як підручник для широкого світу книга має також великі хиби. В такому маленькім компендіумі, що хоче дати першу інформацію по такому складному комплексу питань, не повинно бути нічого зайвого, якнайменше суб’єктивного, якнайбільше провіреного й певного, все ясно й координовано. Тимчасом тут дуже багато зайвого, а часто по найважливішим питанням не дається ясної відповіді, або тільки суб’єктивні міркування й не обґрунтовані твердження. Автор дуже любить полемізувати з поглядами, котрі не

мають ніякої ваги в науці, і тим часом легко переходить над серйозними і нерозв'язаними проблемами, не втаємничуючи читача в істоту контрверсій. Так, напр., зовсім зализано кімерійське питання; питання норманське загнане в нотку, і тут переказуються нікому не потрібні погляди Тредьяковського, Ломоносова й Морошкіна, але зовсім не пояснюється, в чім лежить сучасна контрверсія норманістів і не-норманістів. Читачеві полишається доходити своїм розумом, як погодити історичну ролю варязької Руси, котрій судилось об'єднати весь слов'янський схід в одно державне тіло й національну одність (с. 198), з тим, що се "старі поляне були фундаторами Руської держави, руської культури і літератури" (с. 229).

Багато ріжних питань, дуже цікавих з становища культурної й політичної еволюції, поминено зовсім. Виклад хоч кращий, ніж в чеськім виданні, все-таки не прозорий і не систематичний; про одно й те саме говорить по кілька разів, а ні разу повно й ясно, і под. Все се значно обнижає вартість книги як компендіуму.

Розділ II РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Wilhelm Wundt. Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte. Band VII, VIII, IX, X, 1917–1920

Перша публікація: Україна. — 1924. — Кн. 1–2. — С. 179–180. Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*. Дата не зазначена.

Автограф синім чорнилом із правками чорнилом та простим олівцем, на чвертках паперу (текст з одного боку) зберігається в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 17172. — 9 арк.). Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*. На першому аркуші позначка вгорі червоним олівцем “19”. На додатковому клаптику паперу — передмова до розділу часопису “Україна” “Критика, рецензії й обговорення”: “1) В сім відділі обговорюватимуться публікації з 1918–1923 рр., а в деяких випадках сягатимемо і до ранішших видань, не обговорених в нашій науковій літературі; через брак наукової часописи”. На цьому аркуші також позначка вгорі червоним олівцем “19”.

Подається за першодруком.

с. 184 1900 [р.] вийшла перша частина цієї соціальної психології... — йдеться про книгу: *Wundt W.M. Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte.* — 1 Bd. in 2 Theilen: Die Sprache. — Leipzig: Wilhelm Engelmann, 1900.

В рр. 1905–1906 з'явилася друга — присвячена мітові і релігії — див.: *Wundt W.M. Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte.* — 2 Bd. in 3 Theilen: Mythos und Religion. — Leipzig: Wilhelm Engelmann, 1905–1909.

...в книзі, котру назвав “Елементами народної психології”, додавши до того підтитул, який краще характеризує зміст: “Основні лінії історії психологічного розвитку людства” — див.: *Wundt W.M. Elemente der Völkerpsychologie. Grundlinien einer psychologischen Entwicklungsgeschichte der Menschheit.* — Leipzig: Kröner, 1912.

Томи 7 і 8 “Völkerpsychologie”... — див.: *Wundt W.M. Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte.* — 7 und 8 Band: Die Gesellschaft. — Leipzig: Kröner, 1917.

Том 9-й, затитулований “Правом”... — див.: *Wundt W.M. Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte.* — 9 Band: Das Recht. — Leipzig: Kröner, 1918.

...том 10 — “Культура й історія...” — див.: *Wundt W.M. Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte.* — 10 Band: Kultur und Geschichte. — Leipzig: Kröner, 1920.

с. 185 opus majus — з лат.: велика робота; у *М.Грушевського* тут очевидна алюзія на 840-сторінкову працю англійського філософа та природознавця Роджера Бекона “Opus majus”.

Lubor Niederle. Manuel de l'antiquité slave. Tome I: l'histoire. (Collection de manuels publiée par l'Institut d'études slaves, t. I). Paris: Librairie E.Champion, 1923, VIII + 246 с.

Перша публікація: Україна. — 1924. — Кн. 1–2. — С. 180–184. Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*. Дата не зазначена.

Автограф синім чорнилом із правками чорнилом та простим олівцем зберігається в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 17212. — 11 арк.). Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*. На першому аркуші позначка вгорі червоним олівцем “20”.

Подається за першодруком.

с. 186 “*École des langues orientales vivantes*” — з фр.: “Школа сучасних східних мов”.

...про спілнчу слов'янську мову *А.Мейє*... — йдеться про роботу: *Meillet A. Le slave commun.* — Paris: E. Champion, 1924. — XVI, 448 р.

...класичну працю *Шафарика* “Слов'янські старожитності”... — йдеться про двотомну працю П.Шафарика: *Šafárik P.J. Slovanské starožitnosti.* — 2 od. — Prague: Tiskem J. Spurného, 1837 (третій том був надрукований вже після смерті вченого у 1865 р.). Її практично одразу було перекладено російською, німецькою та польською мовами. Зокрема, у 1847 р. двотомне дослідження (у 4 частинах) було надруковано О.Бодянським російською мовою під назвою “Славянские древности”.

Від 1902 р. стали виходити “Slovanské Starožitnosti” — перший том про пра-слов'янську добу, другий — про розселення полудневих слов'ян (1906–1910)... — див.: *Niederle L. Slovanské Starožitnosti (Antiquités slaves):* 2 od. — Prague, 1902–1910.

с. 188 ...книга *Барсова*... — йдеться про роботу: *Барсов Н.П. Очерки русской исторической географии. География Начальной (Несторовой) летописи.* — Варшава: Типография Варшавского учебного округа, 1873. — 180, LXXV с.

...монографії *пок[ійного] Голубовського про кочовників, про Смоленську зем-лю*... — див.: *Голубовский П.В. Печенеги, торки и половцы до нашествия татар: История южнорусских степей IX–XIII вв.* — К.: Университетская типография И.И.Завадского, 1884. — II, 254, III с.; *Його ж. История Смоленской земли до начала XV ст.* — К.: Типография Императорского университета св. Владимира В.И.Завадского, 1895. — II, 334, II с.

с. 189 ...звісною книгою по старій історії *Руси — Івана Филевича*... — йдеться про працю: *Филевич И.П. История древней Руси. Т. I: Территория и население.* — Варшава: Типография Франца Черпака, 1896. — 391 с.

...“*Annales de Nikon*”... et celles de *Novgorod*... — йдеться про *Никонівський та Новгородський перший літописи*.

Russie, nation rus... purs Russes — з фр.: Росія, руський народ... чисто руські.

de la Russie du sud — з фр.: південь Росії.

Акад. Вс.Миллер. Очерки русской народной словесности. Т. III: Былины и исторические песни. Москва — Ленинград: Гос[ударственное] изд[ательство], 1924, IV + 351 с. Ціна не показана

Проф. М.Сперанский. Русская народная словесность. Введение в историю устной русской словесности. Устная словесность повествовательного характера. Москва, 1917, VI + 474 с. Ціна 2 р. 50 к.

Перша публікація: Україна. — 1924. — Кн. 3. — С. 155–162. Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*. Дата не зазначена.

Автограф синім та фіолетовим чорнилом із правками фіолетовим та синім чорнилом і простим та червоним олівцем зберігається в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 17204. — 16 арк.). Аркуші формату А5, але з різним напрямком розташуванням тексту (арк. 1–6-зв., 14–16-зв. — текст розташований горизонтально, арк. 7–13 — текст розташова-

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
О.Юркова “...МАЮ В СВОЇМ ПОРТФЕЛІ СТУДІЙКУ...”: ОСТАННІ ПРАЦІ ТА РЕЦЕНЗІЙНІ ОГЛЯДИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	V	
РОЗДІЛ I. ІСТОРИЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
Вікопомна дата	3	361
Про так званий “Львівський літопис” (1498–1648) і його ймовірного автора	28	365
Самовидець Руїни та його пізніші відображення	44	382
Про українську історіографію XVIII століття. Кілька міркувань	74	414
З історичної фабулістики кінця XVIII в.	82	424
“Историограф Малой России”	87	427
РОЗДІЛ II. РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ	181	
Wilhelm Wundt. Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte.....	183	450
Lubor Niederle. Manuel de l'antiquité slave. Tome I: l'Histoire.....	186	450
Акад. В.С.Миллер. Очерки русской народной словесности.....	191	451
Проф. М.Сперанский. Русская народная словесность.....	191	451
A.Debidour. Le Histoire diplomatique de l'Europe.....	200	453
L.Lévy-Brühl. Das Denken der Naturvölker.....	202	453
L.Lévy-Brühl. La mentalité primitive.....	202	453
Wilhelm Jerusalem. Soziologie des Erkennens.....	202	453
Richard Thurnwald. Zum gegenwärtigen Stand der Völkerpsychologie.....	202	454
В.П.Адрианова. Житие Алексея, человека Божия.....	213	455
А.Кащенко. Оповідання про славне військо Запорозьке Низове.....	215	455
А.Кащенко. Великий Луг запорозький.....	215	455
А.И.Лященко. Былина о Соловье Будимировиче и saga о Гаральде... ..	219	456
Іларіон Свенціцький. Початки книгопечатання на землях України.....	221	456
М.И.Ростовцев. Элинство и иранство на юге России.....	223	457
M.Rostovtzeff, Hon. D. Litt. Iranians and Greeks in South Russia.....	223	457
M.Rostovtzeff. Les origines de la Russie.....	223	457
М.И.Ростовцев. Скифия и Босфор. Критическое обозрение памятников литературных и археологических.....	223	457
The Slavonic Review. A Survey of the Slavonic Peoples.....	233	458
James George Frazer. Folk-lore in the Old Testament.....	236	460
Dr. Lubor Niederle. Slovanské Starožitnosti.....	241	461

Max Vasmer. Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven...	246	462
А.И.Яцимирский. Библиографический обзор апокрифов в южнославянской и русской письменности...	248	463
Kazimierz Dobrowolski. Pierwsze sekty religijne w Polsce...	250	463
Д.Заславский. Михаил Петрович Драгоманов...	251	464
Nationernas Bibliotek: Ukrainarna...	255	464
Harold T. Cheshire. The Great Tartar Invasion of Europe...	257	465
Ювілейний Збірник Наукового товариства імені Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття оснований, 1873–1923. Записки Наукового товариства імені Шевченка, том СXXXVIII–СXL. Праці Історично-філософичної секції під редакцією Івана Крип'якевича... Праці Філологічної секції під редакцією Кирила Студинського... Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові за роки 1923–1925...	259	466
М.Сперанский. К истории взаимоотношений русской и югославянских литератур (Русские памятники письменности на юге славянства)...	265	468
К.М.Тахтарев. Сравнительная история развития человеческого общества и общественных форм. Часть I и II...	266	468
V.J.Mansikka. Die Religion der Ostslaven. I. Quellen...	270	468
Етнографический отдел Государственного Русского музея. Материалы по этнографии. Том III, выпуск первый...	274	469
Louis Eisenmann. The Imperial Idea in the History of Europe...	277	469
Jan Łoś. Początki piśmiennictwa polskiego...	279	469
Venceslas Lednicki. Existe-t-il un patrimoine commun d'études Slaves?... . . .	281	470
Р.Р.Ранайтеску. L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila archevêque de Kiev dans le principautés roumaines...	285	470
Проф. Йор. Иванов. Богомилски книги и легенди...	287	471
Arturo Cronia. II. Bogomilismo...	289	471
Проф. Хведір Вовк. Студії з української етнографії та антропології... . .	290	472
Записки Київського інституту народної освіти...	292	473
Ю.Д.Бруцкус. Письмо хазарского еврея от X века...	294	473
Е.Ю.Перфецкий. Русские летописные своды и их взаимоотношения... . .	295	474
Jozsef Szinnyi. Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur...	297	474
Dr. Eugen Perfeckij, docent University Komenskeho v Bratislavě. Sociálne-hospodárske pomery Podkarpatske Rusi ve století XIII–XV...	299	474
Jaroslav Bidlo. Dějiny Slovanstva...	301	475
Histoire et historiens depuis cinquante ans...	304	475
Доктор славяноведения А.Петров. Отзвук Реформации в русском Закарпатьи XVI в. Няговские поучения на Евангелие...	306	476
Z dějin Východní Evropy a Slovanstva. Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, profesoru Karlovy University...	307	476

Збірник праць Державного рибного заповідника “Конча-Заспа” ...	309	478
Frank Wollman. Slovesnost Slovanů...	311	478
Галина Вовк. Бібліографія праць Хведора Вовка (1847–1918)...	312	478
Східнослов'янські народності та їх дослідження...	313	479
Dr. Jiří Král. Svidovec v Podkarpatské Rusi. Sídla obyvatelstva...	324	479
Václav Novotný. Českou minulostí...	326	480
Dr. František Štůla, Dr. Antonín Boháč, Dr. Karel Kadlec a Dr. Josef Tvrđý. Zeměpisný obraz, statistika, ústavní zřízení a filosofie slovanstva...	327	480
А.В.Орешников. Классификация древнейших русских монет по родовым знакам...	329	480
Josef Pfitzner. Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann...	330	481
D-r Josef Jirásek. Rusko a my. Studie vztahy česko-slovensko-ruských od počátku 19 století do roku 1867...	332	481
Осип Гермайзе. Україна та Дін у XVII ст. ...	333	481
Віктор Данилевський. Нарис історії розвитку продуктивних органів суспільної людини (спроба матеріалістичної історії техніки)...	335	481
Aus der historischen Wissenschaft der Soviet-Union — Vorträge ihrer Vertreter während der Russischen Historikerwoche...	340	482
Праці Українського високого педагогічного інституту ім.М[ихайла] Драгоманова у Празі...	342	483
J.Рурка. Weitere Beiträge zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bohdan Chmel'nyckij...	344	483
Aleksander Brückner. Dzieje kultury polskiej. Tom pierwszy: Od czasów przedhistorycznych do r. 1506...	346	484
International Bibliography of Historical Sciences. First Year (1926)...	350	484
Михайло Гніп. Громадський рух 1860-х рр. на Україні...	354	485
Збірник Музею діячів науки та мистецтва України...	357	486
Алексей Александрович Шахматов, 1864–1920...	359	486
КОМЕНТАРІ		361
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК		487

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 10. Книга II

Серія “Історичні студії та розвідки”
(1930–1934)

Серія “Рецензії та огляди”
(1924–1930)

Редактор *І.Савлук*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *І.Сімонова*
Коректор *В.Гоменюк*

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 44,71. Обл.-вид. арк. 37,0.
Тираж 5000 пр. Зам. № .

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4826 від 31.12.2014 р.
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1110 від 08.11.2002 р.

Грушевський М.С.

Г91 Твори: У 50 т. / редкол.: Г.Папакін, І.Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —

Т. 10. Кн. II : Серія “Історичні студії та розвідки” (1930—1934) ; Серія “Рецензії та огляди” (1924—1930) / упор. О.Юркова. — 2015. — 552 с.

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)

Друга книга десятого тому 50-томного зібрання творів М.Грушевського містить праці визначного українського історика, об'єднані у двох серіях — “Історичні студії та розвідки” і “Рецензії та огляди”. У першій з них представлено шість останніх статей М.Грушевського, написаних упродовж 1930—1934 рр. і присвячених історії України, українській історіографії та історії української літератури. Остання велика студія — “Істориограф Малой России” (1934) — друкується вперше.

У другій серії публікуються 60 рецензій та рецензійних оглядів, підготовлених вченим у 1924—1930 рр. (у 1931—1934 рр. М.Грушевський рецензій не писав), дев'ять з них також друкуються вперше.

Статті, опубліковані М.Грушевським уперше російською мовою, подано у перекладі на українську та мовою оригіналу.

Видання розраховане на істориків, соціологів, етнографів, археологів та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)